

HOOFDSTUK ÉÉN

Waarom groeit je woede niet?

De boom bij het meer

En Vaishampayana vertelde koning Janamejaya verder.

Toen ook de burgers naar hun huizen waren teruggekeerd, riep Yudhishthira, de zoon van Kunti, zijn broers bij zich. ‘Twaalf jaar moeten we in het woud wonen, ver van de mensen,’ zei hij. ‘Zoek in dit woud een plek met veel wild en veel vogels, met bloemen en vruchten, een mooie plek die heil brengt en waar goede mensen wonen, zodat we daar al die jaren gelukkig kunnen leven.’

Arjuna eerde zijn broer zoals een leerling zijn leraar eert. ‘Jij bent het die de grote, oude rishi’s altijd gediend heeft. Er is in de wereld van de mensen niets wat jij niet weet. Ook de brahmanen heb je met eerbied gediend, Vyasa en de anderen, en Narada, rijk aan ascese, die door alle poorten van de werelden gaat, tot de wereld van Brahma toe. Je kent alle wegen van de brahmanen, en wat ieder van hen vermag. Jij weet wat ons goed doet. Waar jij wilt wonen, daar gaan we wonen. Hier is een meer dat Dvaitavana heet, een plek voor goede mensen, met bloemen en vruchten, mooi en vol vogels van allerlei soort. Ik zou hier graag de twaalf jaar doorbrengen, als jij het goedvindt. Of denk je er anders over?’

'Ik denk er net zo over,' zei Yudhishthira. 'Laten we naar het Dvaitavana gaan, het grote meer dat heilig is en dat iedereen kent.'

Alle Pandava's trokken naar het meer, en veel brahmanen gingen met hen mee: brahmanen met en zonder offervuur, brahmanen die de Veda reciteerden, die leefden van wat men hun gaf, die hun mantra's opzeiden en in het woud woonden. Honderden asceten met strenge geloften, die de waarheid liefhadden, sloten zich bij Yudhishthira aan.

Het was het einde van de hete tijd. De koning zag het woud vol bloeiende bomen, sala's en palmen, mango's, kadamba's en karnikara's. In de toppen van de hoogste bomen zaten pauwen en kokila's, de vogels met de zoetste stem van het woud. Er waren kudden olifanten, de leiders in de bronst, met de wijfjes om zich heen. Bij de Bhogavati, een lieflijke rivier in dat woud, zag hij scharen van siddha's, wezens die de volmaaktheid hebben bereikt, en rishi's die hun geest in bedwang hielden, in kleren van boombast en met hun haar samengekoekt tot strengen, zoals asceten het dragen.

De koning stapte van zijn wagen en ging met zijn broers en zijn mensen het woud in. Scharen van charana's, de zangers die de lof van de goden zingen, en van siddha's kwamen naar hem toe, want ze wilden de koning zien die zich aan zijn woord hield, en de bewoners van het woud gingen om hem heen staan. Hij groette alle siddha's, en zij groetten hem terug zoals men een koning groet, en een god. Met gevouwen handen, de voornaamste brahmanen bij zich, ging hij verder. De asceten kwamen hem tegemoet en eerden hem, en hij ging zitten aan de voet van een grote boom die in bloei stond. Bhima, Draupadi, Arjuna, de tweeling en hun dienaren stapten af, spanden de paarden uit en kwamen bij hem zitten.

De boom boog door onder de ranken die eroverheen hingen. Met de vijf Pandava's eronder, die zware bogen droegen en daar waren komen rusten, leek hij een berg met de leiders van de olifantenkudden aan zijn flank.

Een glimlach

In de salawouden langs de Sarasvati vonden de prinsen een plek om te wonen, ver van het leven dat ze gewend waren. Yudhishthira onthaalde alle asceten en wijzen in dat woud, en de voornaamste brahmanen, op de beste wortels en

vruchten. Dhaumya, hun huispriester, was voor de Pandava's als een vader, en hij bracht voor hen in het woud de offers, ook die aan de voorouders.

Op een dag kwam er een gast naar de hermitage van de Pandava's, die ver van hun rijk woonden: de oeroude rishi Markandeya, die ook in Yudhishthira's zaal in Indraprastha had gezeten. Hij straalde als een vuur waarin het offer brandt, en Yudhishthira ontving de grote muni met de eer die goden, rishi's en mensen hem altijd gaven. Markandeya, die alles wist, keek naar Draupadi, naar Yudhishthira, naar Bhima en Arjuna, daar tussen de asceten, en hij glimlachte.

Yudhishthira werd er somber van. 'Al deze asceten schamen zich om mij,' zei hij. 'Waarom glimlacht u dan, alsof u blij bent, terwijl zij naar mij kijken?'

'Ik ben niet blij, kind,' zei Markandeya, 'en mijn glimlach komt niet uit trots of vreugde. Toen ik vandaag jouw nood zag, dacht ik aan Rama, de zoon van Dasharatha, die de waarheid trouw was. Ook hij was een koning, en hij woonde met zijn broer Lakshmana in het woud, omdat zijn vader het hem had opgedragen. Ik heb hem zelf gezien, zoon van Pritha, lang geleden, toen hij met zijn boog over de helling van de berg Rishyamuka zwierf. Hij was gelijk aan Indra met zijn duizend ogen, de doder van Namuchi, en in de strijd niet te verslaan. Toch woonde hij in het woud, omdat het zijn dharma was, en liet hij alle genoegens achter. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Koningen als Nabhaga en Bhagiratha hebben deze aarde tot aan de zee veroverd, en ook de werelden daarboven hebben ze gewonnen, kind, met de waarheid. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Men noemt Alarka, de koning van Kashi en Karusha, een goed man die de waarheid trouw bleef: hij gaf zijn rijken en al zijn rijkdom op. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

De Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, heeft lang geleden een orde ingesteld, en omdat de zeven rishi's die orde eren, stralen ze aan het hemelgewelf. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Kijk naar de olifanten met hun slagtanden, sterk en zo groot als bergtoppen: ze blijven binnen wat de Beschikker heeft bepaald. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Kijk naar alle schepselen, koning: ieder doet wat zijn eigen aard hem ingeeft, zoals de Beschikker het heeft ingesteld. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Jij gaat alle wezens te boven in waarheid en in dharma, in je gedrag en in je schaamte. Je roem straalt als de zon, en ook je vuur, het vuur dat een kshatriya laat zien als de tijd daarvoor gekomen is. Je hebt je woord gegeven: als je dit zware verblijf in het woud hebt volbracht, zul je met je eigen vuur je koningsgeluk van de Kaurava's terugnemen.'

Hij nam afscheid van Dhaumya en van alle zonen van Pritha, en hij vertrok naar het noorden.

Terwijl de Pandava's in het Dvaitavana woonden, liep het grote woud vol met brahmanen. Van alle kanten werd de Veda gereciteerd, en het meer werd een heilige plek, als de wereld van Brahma. De offerformules, de verzen en de gezangen klonken dooreen, en daarin mengde zich het geluid van de pezen van de Pandava's.

Op een avond, bij de schemering, zat Yudhishthira tussen de rishi's, en een rishi uit het geslacht van Dalbha, Baka Dalbhya, zei tegen hem: 'Kijk, zoon van Pritha: het is het uur van het offer voor de brahmanen in het Dvaitavana, en overal branden de vuren. Ze volgen hier de dharma, op deze heilige plek, en jij beschermt hen: de afstammelingen van Bhrigu en Angiras, van Vasishtha en Kashyapa, van Agastya en Atri, de beste brahmanen van de hele wereld zijn hier bij jou bijeen.

De kracht van de brahmanen, verbonden met die van de kshatriya's, en de kracht van de kshatriya's, verbonden met die van de brahmanen: als ze samen opvlammen, verbranden ze de vijanden, zoals vuur en wind de wouden verbranden. Wie deze wereld en de volgende wil winnen, moet niet lang zonder brahmaan blijven. Een koning die een brahmaan vindt die de dharma kent en de wegen van de voorspoed, en die vrij is van verblinding, drijft zijn rivalen weg.

Bali, de asura, de zoon van Virochana, volgde de dharma die het hoogste heil brengt en beschermde zijn onderdanen, en in de hele wereld vond hij daarvoor geen andere weg dan de brahmanen. Hem ontbrak niets van wat hij wenste, en zijn koningsgeluk raakte nooit op. Met de hulp van de brahmanen won hij de aarde. Toen deed hij hun kwaad, en daaraan ging hij ten onder.

Deze aarde met haar rijkdommen blijft de kshatriya niet lang trouw als hij geen brahmaan heeft. Maar voor de koning die door een brahmaan wordt geleid, een brahmaan die de wegen van het bestuur kent, buigt de aarde, met

de zee als de rand van haar wiel. Zoals een olifant zonder drijver in de strijd, zo verliest een kshatriya zonder brahmanen zijn kracht. In de brahmaan is het inzicht zonder weerga, in de kshatriya de kracht, en als ze samengaan, is de wereld tevreden. Houd daarom een beroemde brahmaan bij je, zoon van Kunti, die de Veda kent, die wijs is en veel heeft gehoord: om te krijgen wat je niet hebt, om te laten groeien wat je hebt, en om het te geven aan wie het verdient. Jij hebt de brahmanen altijd hoog geëerd, Yudhishthira, en daarom kent men je roem in alle werelden.'

Alle brahmanen prezen Baka Dalbhya om wat hij over Yudhishthira had gezegd. Vyasa en Narada en een lange rij andere brahmanen met strenge geloften eerden Yudhishthira, zoals de rishi's Indra eren.

Waarom groeit je woede niet?

Toen de avond viel, zaten de zonen van Pritha met Draupadi in het woud bij elkaar en praatten, en hun hart was zwaar. Draupadi, verstandig en trouw aan haar mannen, zei tegen Yudhishthira:

'Die kwaadaardige zoon van Dhritarashtra heeft geen enkel verdriet om ons. Hij stuurde je naar het woud, gekleed in hertenhuiden, met mij en met al je broers, zonder je een woord te zeggen, en het speet hem niet. Zijn hart moet van ijzer zijn: in de vergadering liet hij jou, de oudste, harde, lelijke woorden horen. Jij bent aan het goede leven gewend en verdient dit leed niet, en nu hij je hierin heeft gebracht, zit hij met zijn vrienden te genieten. Toen je in je hertenhuid naar het woud vertrok, huilden er maar vier niet: Duryodhana, Karna, Shakuni en Duhshasana, die harde broer van Duryodhana. Bij alle andere Kuru's liepen de tranen uit de ogen.

Ik zie dit bed waarop je slaapt en ik denk aan het bed dat je vroeger had. Ik denk aan je ivoren zetel in de zaal, versierd met edelstenen, en ik zie deze mat van kusagras, en de pijn snoert me de keel dicht. Ik zag je in je zaal, met de koningen om je heen: welke rust kan mijn hart vinden nu ik dat niet meer zie? Ik zag je lichaam met sandelpasta ingewreven, stralend als de zon, en nu zie ik je onder de modder en het vuil, en ik weet niet meer waar ik ben. Ik heb je gezien in kleren van witte zijde, en nu zie ik je in boombast. Vroeger droegen ze uit je huis het eten op gouden schalen naar de brahmanen, bij duizenden, eten dat met zorg was bereid en waarin niets ontbrak, en je gaf het beste aan de asceten

zonder huis en aan wie een huishouden had: welke rust kan mijn hart vinden nu ik dat niet meer zie? Je broers, jong en met hun glanzende oorringen, kregen maaltijden die koks met de grootste kunde hadden toebereid, en nu zie ik ze allemaal in het woud leven van wat het woud hun geeft, en mijn hart komt niet tot rust.

Je ziet Bhima hier, die in het woud woont en piekert in zijn verdriet: groeit je woede dan niet, nu de tijd gekomen is? Je ziet Bhima, die alles met zijn eigen handen doet en nu ellende lijdt: waarom groeit je woede niet? Hij werd geëerd met wagens en kleren van allerlei soort, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet? Bhima durft het tegen alle Kuru's samen op te nemen, en hij verdraagt dit alleen omdat hij wacht tot jij het goedvindt.

Arjuna heeft maar twee armen, en toch is hij in het afschieten van zijn pijlen even snel als Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen. Hij is als Yama, de Dood aan het einde van de tijden. Door de kracht van zijn wapens bogen alle koningen van de aarde voor je, en op je offer moesten ze de brahmanen bedienen. Goden en danava's eren hem, en nu zie je hem tobben: waarom groeit je woede niet? Hij heeft goden, mensen en slangen verslagen op één wagen, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet? Met wagens van wonderlijke vorm, met paarden en olifanten om zich heen, heeft hij de koningen met geweld hun schatten afgenomen, en met één ruk schiet hij vijfhonderd pijlen af, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet?

Je ziet Nakula in het woud, donker, groot en jong, de beste met zwaard en schild in de strijd: waarom groeit je woede niet? Je ziet Sahadeva in het woud, de zoon van Madri, mooi en dapper: waarom groeit je woede niet? Je ziet hen allebei in hun verdriet, de tweeling: waarom vergeef je de vijand, koning? En mij zie je in het woud, mij, geboren in het huis van Drupada, de zuster van Dhrishtadyumna, de schoondochter van de grote Pandu, de trouwe vrouw van helden: waarom groeit je woede niet?

Er zit geen woede in je, als je je broers en mij kunt zien zonder dat het je raakt. Er bestaat geen kshatriya zonder woede, zegt het spreekwoord, maar in jou, een kshatriya, zie ik het omgekeerde. Een kshatriya die zijn vuur niet laat zien als de tijd daarvoor gekomen is, wordt door alle schepselen veracht. Tegenover je vijanden moet je geen vergevingsgezindheid tonen: met je vuur kun je ze doden. Maar evengoed gaat een kshatriya die niet tot rust komt als het de tijd is om te vergeven, ten onder, in deze wereld en in de volgende, en geen

schepsel houdt van hem. Hierover vertelt men een oud verhaal, het gesprek tussen Prahlada en Bali, de zoon van Virochana.'

En Draupadi vertelde.

Bali vroeg eens zijn grootvader Prahlada, de vorst van de asura's, die alle leer over de dharma kende: 'Is vergevingsgezindheid beter, grootvader, of vuur? Ik twijfel. Zeg me wat juist is, zonder omwegen, en ik zal precies doen wat u zegt.'

Prahlada zei: 'Vuur is niet altijd het beste, kind, en vergevingsgezindheid ook niet. Wie altijd vergeeft, krijgt veel ellende over zich. Zijn dienaren minachten hem, en vreemden ook, en geen schepsel buigt ooit voor hem. Daarom keuren de wijzen het af als iemand altijd vergeeft. Zijn mensen worden slecht, de dwazen azen op zijn bezit, en wie over zijn huishouden gaat, neemt naar believen zijn wagen en zijn kleren, zijn bed en zijn eten. Wat hij laat geven, geven ze niet. Ze bewijzen hem niet de eer die een meester toekomt, en dat is in deze wereld erger dan de dood. Zijn knechten en zijn zonen zeggen hem harde woorden, ze begeren zelfs zijn vrouw, en zijn vrouw doet wat ze wil. En mensen die nooit een straf krijgen, ook geen kleine, verloederen, en de slechten onder hen doen hem kwaad.

Nu de ellende van wie nooit vergeeft, zoon van Virochana. Een man die altijd door hartstocht bevangen is en in zijn woede met zijn eigen vuur straffen uitdeelt, of het nu terecht is of niet, krijgt ruzie met zijn vrienden, en zijn eigen mensen en de wereld haten hem. Hij verliest zijn bezit en zijn aanzien, en hij krijgt vijanden. Snel verliest hij zijn macht, zijn verwanten, zijn leven. Richt hij zijn vuur op wie hem goed doet en op wie hem kwaad doet, dan is de wereld bang voor hem, zoals de mensen in een huis voor een slang die zich daar heeft genesteld. Hoe kan het hem goed gaan, als de wereld bang voor hem is? Zodra ze een opening zien, slaan ze toe. Laat je vuur daarom niet te vrij gaan, en wees niet altijd zacht. Zacht zijn als het tijd is om zacht te zijn, en hard als het tijd is om hard te zijn: zo vind je geluk, in deze wereld en in de volgende.

De wijzen hebben de tijden van de vergevingsgezindheid aangegeven, en die mag men nooit uit het oog verliezen. Heeft iemand je vroeger een dienst bewezen, vergeef hem dan als zijn misstap niet te zwaar is, om die vroegere dienst. Een misstap uit onwetendheid moet je vergeven, na een zorgvuldig onderzoek, want niet iedereen heeft overal verstand van. Maar wie met opzet kwaad doet en dan zegt dat hij het niet wist, zo'n krom mens moet je straffen, ook als het een kleinigheid is. Ieder schepsel moet je zijn eerste misstap verge-

ven. Bij de tweede moet je straffen, ook als het weinig is. Met zachtheid overwin je wat zacht is, en met zachtheid overwin je wat hard is. Niets is voor zachtheid onbereikbaar, en daarom is zachtheid scherper dan scherp. Kijk naar de plaats en de tijd, en naar je eigen kracht en zwakte: niets lukt op de verkeerde plaats en op de verkeerde tijd. En soms moet je een misstap vergeven uit vrees voor het volk. Dat zijn de tijden van de vergevingsgezindheid. In alle andere gevallen, zegt men, is het de tijd van het vuur.'

'Een zachte man wordt veracht, en voor een scherpe schrikken de mensen terug,' zei Draupadi tegen Yudhishthira. 'Een koning kent die twee, elk op zijn tijd. De zonen van Dhritarashtra zijn hebzuchtig en doen ons voortdurend kwaad, en tegenover de Kuru's is er nu geen tijd om te vergeven. Voor jou is het nu de tijd van het vuur. Laat je vuur gaan.'

De arts van beiden

'Woede doodt de mensen,' zei Yudhishthira, 'en woede laat ze ook gedijen. Begrijp dat goed, Draupadi: bloei en ondergang hebben allebei hun wortel in de woede. Wie haar bedwingt, vaart er wel bij, maar wie haar nooit inhoudt, wordt erdoor te gronde gericht. Overal zie je dat de schepselen door woede ten onder gaan. Hoe zou iemand als ik dan toegeven aan de woede, die de wereld vernietigt?

In zijn woede doet een mens kwaad. Hij doodt zelfs zijn leraren en kleineert met harde woorden wie boven hem staat. Hij weet niet meer wat hij mag zeggen en wat niet: er is niets wat hij niet doet, niets wat hij niet zegt. Hij doodt wie niet gedood mag worden en eert wie de dood verdient, en zichzelf stuurt hij naar het huis van Yama. De wijzen zien die gebreken, en omdat ze het hoogste goed zoeken, hier en in de volgende wereld, hebben ze hun woede overwonnen. Hoe zou iemand als ik dan de woede volgen die zij hebben afgelegd? Daaraan denk ik, Draupadi, en daarom groeit mijn woede niet.

Een man die een woedend mens niet met woede beantwoordt, redt zichzelf en de ander uit groot gevaar: hij is de arts van hen allebei. Als een zwakke man die gekweld wordt, in zijn dwaasheid woedend wordt op wie sterker is dan hij, gooit hij zichzelf weg, en dan verliest hij ook de werelden na dit leven. Daarom moet de zwakke zijn woede bedwingen. Maar ook een sterke, wijze man die gekweld wordt en toch niet in woede ontsteekt, vernietigt zijn kweller, en in de

volgende wereld vindt hij vreugde. Wie het begrijpt, moet altijd vergeven, of hij nu sterk is of zwak, ook in nood. De goeden prijzen wie zijn woede overwint: wie vergeeft, wint altijd. Waarheid is beter dan onwaarheid, mildheid beter dan wreedheid. Aan die woede, met al haar gebreken, die de goeden afwijzen, geef ik niet toe, ook niet om Duryodhana te doden.

Een man met vuur, zeggen de wijzen die ver vooruitzien, heeft geen woede in zich: wie de woede die in hem opkomt met zijn inzicht tegenhoudt, noemen de kenners van de waarheid een man met vuur. Een woedend mens ziet niet goed wat hij moet doen, en hij ziet geen grenzen meer. Waar vuur nodig is, hoort de woede ver weg te blijven. Bekwaamheid, verontwaardiging, moed en snelheid zijn de eigenschappen van het vuur, en wie door woede overmand is, bereikt ze niet zomaar. Wie de woede opgeeft, vindt het vuur op de juiste tijd, maar een woedend mens kan dat vuur nauwelijks opbrengen. De onwijzen noemen de woede altijd vuur. Maar woede is hartstocht, en ze is de mensen gegeven om de wereld te vernietigen. Beter wie bij zijn eigen dharma blijft dan wie woedend is. Laat de dwazen, die geen inzicht hebben, alle grenzen overschrijden: ik doe het niet.

Als er geen mensen waren die vergeven zoals de aarde, zou er tussen de mensen geen vrede zijn, want twist heeft zijn wortel in de woede. Wie beledigd wordt, zou terugbeledigen, wie door zijn meerdere geslagen wordt, zou terugslaan, wie gekwetst wordt, zou terugkwetsen. Vaders zouden hun zonen doden en zonen hun vaders, mannen hun vrouwen en vrouwen hun mannen. In een wereld vol woede zou er geen geboorte meer zijn, Draupadi, want de geboorte van de schepselen heeft haar wortel in de vrede, en alle schepselen zouden snel verdwijnen. Maar omdat er in de wereld mensen zijn die vergeven zoals de aarde, worden de schepselen geboren en gedijen ze: vergevingsgezindheid is hun bestaan en hun geboorte. Een man die vergeeft als een sterkere hem uitscheldt, slaat en woedend maakt, en die zijn woede altijd overwint, is wijs en de beste onder de mensen, en ook als hij macht heeft, zijn de eeuwige werelden van hem. Maar wie snel woedend is, met zijn kleine inzicht, gaat ten onder, in dit leven en na dit leven.'

Boven het meer was het donker geworden.

'Kashyapa, de grote rishi, die zelf vergevingsgezind was, heeft over de vergevingsgezinden gezongen,' zei Yudhishthira. '"Vergevingsgezindheid is dharma, ze is het offer en de Veda, ze is wat wij gehoord hebben. Ze is het brahman, de allerhoogste werkelijkheid, en de waarheid, het verleden en wat komen gaat.

Ze is ascese en reinheid, en zij draagt de wereld. Wie vergeven, komen voorbij de werelden van wie het brahman kennen, van de asceten en van wie offers brengen. Vergevingsgezindheid is het vuur van wie vuur heeft. Deze wereld is van wie vergeven, en de volgende wereld ook." Hoe zou iemand als ik haar opgeven, nu het brahman, de waarheid, de offers en de werelden in haar besloten liggen? Wees tevreden, Draupadi, en word niet woedend.

Onze grootvader Bhishma, de zoon van Shantanu, zal de vrede eren, en Krishna, de zoon van Devaki, ook. Drona, de leraar, en Vidura zullen voor vrede pleiten, en Kripa en Sanjaya ook. Somadatta, Yuyutsu, de zoon van Dhritarashtra bij een vaishya-vrouw, Ashvatthama, de zoon van Drona, en onze grootvader Vyasa spreken altijd van vrede. Zij zullen koning Dhritarashtra blijven aansporen om vrede te sluiten, en dan geeft hij ons het rijk terug, denk ik. Doet hij dat niet, dan gaat hij aan zijn hebzucht ten onder. Er is een verschrikkelijke tijd gekomen voor de Bharata's, een tijd die hen te gronde richt. Dat weet ik al lang. Vergevingsgezindheid en mildheid: zo leven wie zichzelf in bedwang hebben, en zo zal ik leven, zonder te aarzelen. Duryodhana is het niet waard, en daarom vindt de vergevingsgezindheid hem niet. Ik ben het waard, en daarom vindt zij mij.'

. . .

HOOFDSTUK ÉÉN van *De wapens van de goden*, boek 4 van *De Mahabharata opnieuw verteld* door Jan de Vries. Dit hoofdstuk staat op mahabharata.nl/lezen/de-wapens-van-de-goden/waarom-groeit-je-woede-niet/, met de verhalen, de personages en de plaatsen erbij. Het volgende hoofdstuk, *Een houten pop*, staat op mahabharata.nl/lezen/de-wapens-van-de-goden/een-houten-pop/. Het hele boek is als PDF en EPUB te downloaden op mahabharata.nl/lezen/de-wapens-van-de-goden/. Nederlandse tekst © 2026 Jan de Vries; werkeditie, niet in de handel.